

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Fakültə : Aqrar iqtisadiyyat

Şöbə: Əyani

İxtisas: Mühasibat uçotu və audit

Kafedra :Mühasibat uçotu və audit

Müdafiəyə buraxılır

Kafedra müdiri _____

“ _____ ” _____ 2014-cü il

D İ P L O M İ Ş İ

**Mövzu: *Məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışının
uçotu və onun təkmilləşdirilməsi***

Diplom işinin rəhbəri : baş müəllim Hüseynov Z. M.

Tələbə : Əsgərov Emin Rəzil oğlu

GƏNCƏ - 2014

Referat

Diplom işi 38 səhifədə kompüter yazısından, 6 cədvəldən və 25 adda ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Açar sözlər: Milli Mühasibat Uçotu standartları, ümumi məhsul, əmtəlik məhsul, mənfəət, zərər, ümumi gəlir, rentabellik səviyyəsi, satış, kommersiona xərcləri, satış hesabının bağlanması

Tədqiqat obyektı : Samux rayonundakı Gəncə Regional Aqrar Elm mərkəzi seçilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzinin misalında Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışının uçotu və onun təkmilləşdirilməsinə vermədən ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi : Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun məhsul satışının uçotunun təşkili məsələləri öyrənilmişdir;
- Məhsul satışının uçotunun yeni hesablar planına uyğun aparılması öyrənilmişdir, belə ki, satılan məhsulun maya dəyərinin 701 N-li satışın maya dəyəri hesabında və satışdan əldə edilən gəlirin 601 N-li hesabda aparılması qaydası müəyyənəşdirilmişdir;
- Satışla əlaqədar olan xərclərin 711 N-li kommersiona xərcləri hesabında aparılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- İlin axırında satış hesabının maliyyə nəticəsinin mənfəət və zərərlər hesabına keçirilməklə satış hesabının bağlanması qaydası müəyyənəşdirilmişdir;
- Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun yeni hesab planı üzrə məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışının uçotunun aparılması qaydasının təsərrüfatlara tətbiq edilməsi tövsiyə edilmişdir.

Mündəricat

Giriş	4
1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının (işlərin, xidmətlərin) satışının uçotunun nəzəri-metodoloji əsasları	5
2. Təsərrüfatın iqtisadi xarakteristikası	10
3. Məhsulların, iş və xidmətlərin satışı üzrə ümumi qaydalar	17
3.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının, iş və xidmətlərin satışının təşkili	17
3.2. Kənd təsərrüfatı məhsullarının, iş və xidmətlərin satış qiyməti, onun müəyyən olunmuş qaydası və tətbiqi.....	19
3.3. Məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışının uçotu.....	22
3.4. Kommersiya xərclərinin uçotu	25
3.5. 601 N-li Məhsul (iş, xidmət) satışı hesabının bağlanması	29
4. Məhsul (iş və xidmət) satışının uçotunun təkmilləşdirilməsi	31
Nəticə	34
Ədəbiyyat	36

GİRİŞ

Respublikamızda hazırda kənd yerlərində mülkiyyətin formaları inkişaf etdirilir, yeni istehsal müəssisələri formalaşdırılır və iqtisadi müstəqillik genişləndirilir.

Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatını yaxşılaşdırmaqda bazar iqtisadiyyatının rolu daha böyükdür. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində insanların mənafeyi tam və dolğun şəkildə müdafiə olunur. Sosial yönümlü iqtisadiyyat yaratmaq, bütün istehlakçının tələbatına tabe etmək, qıtlığı aradan qaldırmaq, adamların iqtisadi azadlığını təmin etmək, əməksevərliyi, yaradıcılığı və təşəbbüsü həvəsləndirməkdən ötrü şərait yaratmaqdır. Bu gün kənd təsərrüfatı müəssisələri bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərir və müsbət nəticə əldə edilmişdir.

Respublikanın istər iqtisadi, istərsə də sosial inkişafında müəyyən nailiyyətlər əldə etmək üçün ilk növbədə onun malik olduğu ehtiyatlardan tam səmərəli istifadə olunması və bunun əsasında müvafiq yüksək inkişafa malik istehsal sahələri yaradılmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal ehtiyatlarının istifadə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu da məhsulun maya dəyərini aşağı salınması üçün böyük ehtiyat mənbəyidir.

Özəlləşdirmədə başlıca məqsəd təsərrüfat subyektləri üçün xüsusi mülkiyyət və sərbəst rəqabət əsasında öz-özünü tənzimləyən bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun yenidən qurulması, istifadə olunmamış ehtiyatların hərəkətə gətirilməsi, iqtisadiyyatı həm daxili, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsi və nəticə etibarilə əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasıdır.

Ölkənin xalq təsərrüfatının bütün sahələrində idarəetmə sisteminin yenidən qurulması və təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsi, mühasibat uçotunun təşkilinin yaxşılaşdırılmasını və onun nəzarət funksiyasının gücləndirilməsini, idarəetmədə uçotun rolunun artırılmasını tələb edir. Bütün bunları nəzərə alaraq mənim yazdığım diplom işində bu məsələni ön plana çəkmişəm.

1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının (işlərin xidmətlərin) satışının nəzəri-metodoloji əsasları

Təşkilatın istehsal prosesinin son məhsulu hazır məhsullar, yerinə yetirilən işlər və göstərilən xidmətlər hesab olunur. Hazır məhsula texnoloji emalın bütün mərhələlərini həmin təşkilatda keçən, müəyyən edilmiş standartlara və ya texniki şərtlərə müvafiq olan, texniki nəzarət şöbəsi tərəfindən qəbul edilən və anbara və ya bilavasitə sifarişçiyə təhvil verilən kompleks məmulatlar daxildir.

Təşkilat çeşid, kəmiyyət və keyfiyyət üzrə işlənilib hazırlanmış tənzimlənmə əsasında bağlanmış müqaviləyə ciddi müvafiq olaraq məhsul hazırlayırlar, bu zaman daimi olaraq buraxılan məhsulun həcmnin artırılmasına, onun çeşidinin genişləndirilməsinə və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına bazarın tələbatını öyrənməyə böyük diqqət yetirilir.

Təsərrüfat əlaqələrinin yenidən qurulmasının yeni sisteminə keçən təşkilat və birliklərdə onların fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərdən biri – məhsul satışının həcmi hesab edilir. Bu göstərici həm istehsaldan məhsul buraxılışını, həm də sənaye xarakterli iş və xidmətlərin yerinə yetirilməsini özündə əks etdirir

Satılacaq əmtəəlik məhsulun tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- a) hazır məmulatlar - bu məmulatlar texnoloji prosesin bütün əməliyyatlarını həmin müəssisədə keçməli, müəyyən edilmiş texniki şərtlərə və ya müvafiq standartlara uyğun olaraq tamamilə komplektləşdirilməli və texniki nəzarət şöbəsi tərəfindən qəbul edilməli və anbara və ya sifarişçiyə təhvil verilməlidir;
- b) satılmaq üçün hazırlanmış və satılmış yarımfabrikatlar;
- c) kənara, üzünün əsaslı tikintisinə və özünün xidmət edici təsərrüfatları üçün yerinə yetirilmiş sənaye xarakterli işlər.

Daha aydın olmaq üçün hazır məhsul texnoloji sınaqlardan keçən dövlət standartlarına uyğun gələn, texniki nəzarət şöbəsi, habelə sifarişçi tərəfindən qəbul edilən yaxud anbara təhvil verilən məhsula deyilir. Hazır məhsula yuxarıda qeyd

edildiği kimi kənar üçün, eləcə də özünün əsaslı tikintisi üçün yerinə yetirilən iş və xidmətlər və i.a. aid edilir. Bütün hallarda məhsulun, iş və xidmətlərin buraxılışı müəyyən qaydada təkmilləşdirildəndən sonra onlar hazır məhsul hesab olunur. Odur ki, məhsulun buraxılışı və onun malalanlara göndərilməsinin mühasibat uçotu düzgün təşkil edilməlidir.

İstehsaldan buraxılan əmtəəlik məhsulun aylıq tapşırıqına bu və ya iki növbəli iş zamanı ayın axırındakı günündə saat 24-ə qədər, və ya üç növbəli iş zamanı isə növbəti ayın biri tarixinə saat 8-ə qədər (səhər növbəsi birinci sayıldıqda) istehsal olunan hazır məhsul daxil edilir.

Hazır məhsul əsasən kənara satılmaq üçündür, lakin onun bir hissəsi təşkilatın daxilində istifadə oluna bilər.

Məhsulların (işlərin, xidmətlərin) tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- a) öz istehsalının hazır məhsulları və yarımfabrikatları;
- b) sənaye xarakterli işlər və xidmətlər;
- c) qeyri-sənaye xarakterli işlər və xidmətlər;
- d) satın alınmış məmulatlar (komplektləşdirmək üçün əldə edilənlər);
- e) inşaat, quraşdırma, layihə-axtarış, geoloji kəşfiyyat, elmit-ədqiqat və i.a. işlər;
- f) məsuliyyət təşkilatlarında yüklərin və sərnişinlərin daşınması üzrə xidmətlər;
- g) minik maşınlarının kirayəsi və avtomobillərin gətirilməsi üzrə xidmətlər;
- h) nəqliyyat-ekspedisiya və yükləmə-boşaltma əməliyyatları;
- i) rabitə təşkilatlarının xidmətləri və s.

İndiki şəraitdə müqavilə əsasında göndərmə üzrə satışa əsas əhəmiyyət verilir ki, bu da təşkilatın fəaliyyətinin səmərəliliyini, məqsədyönlüliyünü müəyyən edən işlərin göstəricilərindən biridir. Göndərilmiş və buraxılmış məhsullar təşkilatın hesablaşma hesabına ona görə ödəmənin daxil olub-olmamasından və ya veksellərin alınmasından asılı olmayaraq satışın həcminə daxil edilə bilər.

Satışın həcmi ilə yanaşı təşkilat mənfəətin məbləğini (həcmi_ tənzimləşdirir. Bu ona görə mümkündür ki, məhsulun satış (müqavilə) qiymətini müəyyən edən zaman onun tərkibinə müəyyən məbləğ və ya mənfəətin (gəlirin) faizi daxil edilir. Əgər müqavilə üzrə satılmalı olan məhsulun miqdarını müqavilə qiymətinə vursaq, onda onun tənzimlənən satış dəyərini əldə edirik, mənfəət faizindən asılı olaraq mənfəətin gözlənilən məbləğini hesablayırlar. Bu, mənfəətdən verginin büdcəyə ayırmalarının avans ödəmələrini hesablamaq üçün baza hesab olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhsul buraxılışı və satışı mal alan təşkilatlarla kommersiya təşkilatının təchizat şöbəsi tərəfindən bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir. Bunun üçün düzgün uçot, keyfiyyətli uçot heç cürə imkan verməz ki, mal təşkilatın anbarında uzun müddət qalsın. Uçotun bir vəzifəsi də buradan ortaya çıxır. Anbarda hazır məhsulun maksimum qalıq müddətindən artıq qalması halı olmamalıdır. hazırlanmış məhsul makroiqtisadiyyatın tələbini ödəmək üçün onun istifadəsinə verilməlidir. Yuxarıda dediyimiz kimi bu da təşkilatlar arasında bağlanan müqavilə əsasında həyata keçirilir. Bu həm də ticarət yolu ilə həyata keçirilə bilər, hazır məhsul cəmiyyətin tələbatını ödəyirsə, bu dövlət ticarəti, kooperativ ticarət yolu ilə baş verə bilər. Hazır məhsulun düzgün uçotu, onun düzgün satışı təşkilatın rentabellik səviyyəsinə müsbət təsir edir. Biz bilirik ki, satışla əlaqədar xərclər də maya dəyərinə daxil edilir. Bu kommersiya xərcləri istehsalat maya dəyərinə daxil olaraq məhsulun tam maya dəyərini əmələ gətirir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kommersiya xərclərinin uçotu məhz buradan başlayır. Hazır məhsulların buraxılışının və satışının uçotu aşağıdakı şərtləri əhatə etməlidir:

1. Təsərrüfat müqavilələri əsasən malalanlara göndərilən məhsulun həm göndərilmə üzrə həm də keyfiyyət üzrə sistemli uçotu.
2. Malalanlara göndərilmiş mallar üzrə haqqın ödənilməsi uçotunu.
3. Anbarda qalan məhsulların uçotunu:
 - a) qəbulun uçotunu;
 - b) qrafikə əsasən partiyalarla göndərilməsinin uçotunu.

4. Göndərilmiş mallar, eyni zamanda yolda olan göndərilmiş malların alıcıları arasında pul haqq-hesabının uçotunu.

5. Satışla əlaqədar kommersiya xərclərinin uçotunu əhatə etməlidir.

İstehsalatdan əldə edilən hazır məhsul texniki nəzarət şöbəsi tərəfindən ştamplandıqdan, yəni qəbul olunduqdan sonra yararlı mal kimi anbara daxil olur.. Sexdə məhsul buraxılışı ilə əlaqədar uçotun vəzifəsi məhsul buraxıldıqca və anbara təhvil verildikcə onun müntəzəm uçotunu aparmaqdır. Sexdən anbara məhsul buraxıldıqca o təhvil qaiməsi vasitəsi ilə rəsmiyyətə salınır. Bəzi hallarda bu qaimələrə qəbul aktı da əlavə edilir. Anbarda isə hazır məhsulların uçotu materialların uçotuna uyğun şəkildə aparılır. Anbarda hazır məhsul miqdar kartoçkası qaydasında hər məhsul növü üzrə ayrıca aparılır. Məhsul buraxıldıqca buraxılış qaiməsi yazılır. Qaimə mühasibatın hesab fakturasına əsasən yazılır. Anbardar ayın axırında məhsul buraxılışı ilə əlaqədar ilk sənədləri mühasibata təhvil verir.

Məhsul satışının həcm göstəricisi ilə yanaşı , bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində təşkilatın işinin əsas göstəricisi məmulatın mühüm nomenklaturası üzrə tapşırıqdan ibarətdir.

Təsərrüfatçılığın indiki yeni şəraitində məhsul satışının həcmi təşkilatın işinin mühüm göstəricilərindən biridir. Təşkilatın pul vəsaitləri ilə təmin olunması, onun normal təsərrüfat fəaliyyəti, məhsul satışı üzrə tapşırığın yerinə yetirilməsindən asılıdır.

Məhsul satışının həcmi ilə birlikdə təşkilata satışdan mənfəət üzrə tapşırıq verilir. Onun ölçüsü, istehsalın genişləndirilməsinə və xalqın rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəldilən, təşkilatın dövlətin xalis gəlirinə qoyduğu vəsaitini əhəmiyyətli dərəcədə xarakterizə edir.

Hazırda məhsul malalanlara bağlanmış müqaviləyə müvafiq oaraq satılır. Satılmış məhsullara görə malalanlarla hesablaşmaların öz vaxtında təşkil edilməsi, təşkilatın vəsaitlərinin dövr etməsini sürətləndirir ki, bu da son nəticədə onun maliyyə vəziyyətinə müsbət təsir göstərir.

Burada məhsul və onun satışının uçotu üzrə aşağıdakı əsas vəsaitlər ortaya çıxır:

- a) istehsalatdan anbara daxil olan hazır məhsulu vaxtında sənədləşdirmək;
- b) hazır məhsulun anbarda keyfiyyətli saxlanmasına nəzarət etmək;
- c) məhsulun malalanlara göndərilməsini, onun satışını, habelə malalanlarla hesablaşmanı vaxtlı-vaxtında, dəqiq sənədləşdirmək və mühasibat uçotunda əks etdirmək;
- d) məhsul satışı üzrə tapşırığın yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək;
- e) anbardan hazır məhsulun normativə uyğun olmasına nəzarət etmək, vaxtında normativdən artıq ehtiyatları aşkara çıxarmaq və onların satışını təşkil etməyə nəzarəti gücləndirmək;
- f) məhsul satışının nəticəsini vaxtlı-vaxtında müəyyən etmək və i.a.

2. Təsərrüfatın iqtisadi xarakteristikası

Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16 dekabr 1999-cu il tarixli 190 sayılı qərarının 4-cü bəndinin icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin 3 yanvar 2001-ci il tarixli 01 sayılı əmri ilə yaradılmış və Azərbaycan Aqrar Elm Mərkəzinin (AAEM) struktur tərkibində büdcədən maliyyələşən və qismən təsərrüfat hesabı ilə işləyən dövlət müəssisəsidir.

Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzi (Gəncə RAEM adlanır) bölgədə əsas elmi-tədqiqat və təcrübə mərkəzi olmaqla Aqrar Elm Mərkəzinin tərkibində fəaliyyət göstərir. Elmi tədqiqat institutlarının elmi –tədqiqat proqramlarının təcrübi-istehsalat təminatını həyata keçirir və regionda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması məqsədilə kənd təsərrüfatı bitkilərinin, heyvanlarının, texnikanın, iqtisadiyyatın , o cümlədən torpağın, suyun genetik ehtiyatların və ətraf mühitin qorunması məqsədilə mühüm problemlər üzrə tətbiqi elmi-tədqiqatların aparılmasının maddi-texniki təminatını dövlət özəl qurumlarla qarşılıqlı surətdə həyata keçirir.

Gəncə RAEM hüquqi şəxsdir, sərbəst balans , banklarda hesablaşma hesabları vardır.

Gəncə RAEM-in fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, normativ hüquqi aktını, kənd təsərrüfatı Nazirliyinin əmrlərini, qərarlarını və Elm Mərkəzinin əmrlərini, Nizamnaməsini rəhbər tutur.

Gəncə RAEM üzərində Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Aqrar Elm Mərkəzi və öz adı olan möhürü, digər müvafiq .tamp və blanklara malikdir.

Gəncə RAEM-i regionda kənd təsərrüfatı bazar münasibətlərinə uyğun aqrar sahədə vacib problemlərin tədqiq edilməsi məqsədilə aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

GRAEM-i tərəfindən təsdiq edilmiş proqramlar əsasında təcrübələr qoyulmasını təşkil edir:

- regionun torpaq-iqlim şəraitinə uyğun yeni yeksək məhsullar kənd təsərrüfatı bitki sortlarının, toxumlarının, damazlıq və ting materiallarının seçilməsinə, bölgə üzrə tələbatın öyrənilməsinə, sınaqdan keçirilməsinə şərait yaradır, keyfiyyət göstəriciləri haqda sənədləşdirmə aparır;

- regionda tədqiqat obyektinə tələbatın öyrənilməsinə, elmi nəticələrin tətbiqinə və tədqiqinə dair məlumatların əməli şəkildə AAEM -ə verir;

- dünya elminin nailiyyətləri və qabaqcıl təcrübələri haqqında elmi müəssisələrin, müəyyənləşdirdikləri metod və təklifləri sınaqdan keçirir, təbliğ və tədqiq edir və alınmış nəticələr haqqında təhlili hesabatlar hazırlayır;

- regionda yeni bitki sort və növlərinin sərgi əkinlərinə, heyvan cinslərinə, yeni kənd təsərrüfatı texnikasına baxış keçirilməsini təşkil edir;

- Fermer təsərrüfatlarında nümunəvi əkin sahələrinin və heyvandarlıq fermalarının yaradılmasına kömək edir və nümunəvi layihələrini həyata keçirir;

- aqrar bölmədə fəaliyyət göstərən fermer və mütəxəssislərin peşəyönümlü ixtisaslarının artırılması üzrə peşəyönümlü ixtisaslarının artırılması üzrə kurslar təşkil edir, fermerlərə elmin yeni nailiyyətləri barədə təbliğ və metodik tövsiyələr hazırlayır;

- ali və orta ixtisas müəssisələrinin tələblərinə uyğun müxtəlif sahələr üzrə tədris-təcrübə tədbirləri planının tələblərinin həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

Maliyyə və mühasibat uçotu sahəsində öz işini günün tələbləri səviyyəsində qurur:

1. Azərbaycan AEM-i ilə işini, təsərrüfat hesabını qurur, dövrüyyə vəsaitinin qorunub saxlanması, məqsədli və səmərəli istifadəsi, dövlət büdcəsi və bank kreditləri ilə əlaqədar vaxtında haqq-hesab aparılmasını təmin edir.

2. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun investisiya, qiymət, kredit, vergi sahəsində dövlət himayəsindən istifadə olunmasını həyata keçirir.

3. Mövcud qanunlara uyğun olaraq maliyyə-mühasibat hesabatları barədə icmal hesabatlarını hazırlayır və AAEM-ə təqdim edir.

4. Öz büdcəsi daxilində əmək haqqına əlavə, yardım, mükafat və digər ayırmalar həyata keçirir.

Gəncə RAEM öz vəzifələrini həyata keçirərkən qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- Regionun aqrar siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak edir;
- İstehsal-təcrübə işlərinin yeniləşdirilməsi və genişləndirilməsi məqsədilə səmərəli təkliflər verir;
- təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində istehsal etdiyi məhsulun satışından və digər xidmət növünün həyata keçirilməsindən əldə olunan gəlirə qüvvədə olan təlimat əsasında sərbəst sərəncam verir;
- işçilərin və mütəxəssislərin attestasiyalarını keçirir;
- qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq təsərrüfat fəaliyyəti səmərəliliyinin artırılması məqsədilə nağd və köçürmə yolu ilə avadanlıq, xammal, texniki vasitə və ehtiyat hissələri alır;
- yuxarı təşkilatların razılığı ilə struktur dəyişiklikləri edir;

RAEM-nin balansında ona məxsus əmlak və vəsaiti vardır və aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Gəncə RAEM-nin əmlakı kənd təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən onun balansına verilmiş əsas və dövriyyə vəsaitindən ibarətdir;

2. Gəncə RAEM-nin Nizamnamə fondu 1193826,8 min manat dəyərində olan əmlak təşkil edir;

3. Gəncə RAEM-nin maliyyə vəsaiti dövlət büdcəsindən, müqavilə əsasında aparılan işlərdən və digər mənbələrdən əldə edilmiş vəsaitdən ibarətdir;

4. Gəncə RAEM öz əmlakı üzərində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada sahiblik, istifadə və sərəncam vermək hüququna malikdir. Mərkəz dövlət vəsaitinin qorunub saxlanmasını təmin edir.

Mərkəz və onun işinin təşkilinə Aqrar Elm Mərkəzinin baş direktorun təqdimatı əsasında Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyindən vəzifəyə təyin və azad edilən direktor rəhbərlik edir. Direktor öz fəaliyyətində tabe olduğu təşkilatın göstəriş və tapşırıqlarının yerinə yetirilməsini təşkil edir,

görülmüş işin nəticəsinə görə Aqrar Elm Mərkəzi qarşısında hesabat verməklə məsuliyyət daşıyır.

Tədqiqat aparılan Samux rayonu 1954-cü ilədək Azərbaycan SSR-də inzibati rayondur. 1930-cu il avqustun 8-də təşkil olunmuş və 1954-cü il yanvarın 28-də Səfərəliyev rayonu (indiki Göygöl rayonu) ilə birləşdirilmişdir. Hazırda Samux rayonu respublikada sərbəst inzibati rayondur.

Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində müəssisənin fəaliyyətinin əsas göstəriciləri 1 saylı əsas istehsalatda olan xərclərin quruluşu 2 saylı, bitkiçilik məhsullarının maya dəyəri 3 saylı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının rentabelliyi 4 saylı cədvəllərdə qeyd edilmişdir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı 5 saylı cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində müəssisənin fəaliyyətinin əsas göstəricilərini 2.1 saylı cədvəldən görmək olar

Cədvəl 2.1

Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində müəssisənin fəaliyyətinin əsas göstəriciləri

Sıra N-si	Göstəricilər	İllər			2011-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə %-lə
		2011	2012	2013	
1.	Kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi (özündən) əvvəlki ilin faktiki satış qiyməti ilə	58680	59400	76360	130,1
	O cümlədən: bitkiçilikdə	58680	59400	76360	130,1
	Heyvandarlıqda	-	-	-	-
2.	Əmək məhsuldarlığını hesabla-maq üçün işçilərin orta illik (orta siyahı) sayı, nəfər				
	Kənd təsərrüfatında	26	24	21	80,8
	O cümlədən: bitkiçilikdə	26	24	21	80,8
3.	Bir orta illik işçiyə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal edilmişdir, manat	2252	2475	3636	161,1

2.1 saylı cədvəldən görünür ki, Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi 2011-ci ildə 58680 manat, 2012-ci ildə 59400 manat, 2013-cü ildə 76360 manat olmuşdur. Kənd təsərrüfatı

məhsullarının ümumi həcmi son üç ildə 30,1 % artmışdır. Kənd təsərrüfatı əsasən yalnız bitkiçilik sahəsindən ibarətdir.

Müəssisənin əsas göstəricilərindən biri olan əmək məhsuldarlığını hesablamaq üçün işçilərin orta illik sayıdır. İşçilərin orta illik sayı 2011-ci ildə 26 nəfər, 2012-ci ildə 24 nəfər, 2013-cü ildə 21 nəfər olmuşdur. 2011-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə işçilərin orta illik sayı 19,2 %, yaxud 5 nəfər azalmışdır. Lakin bir işçiyə düşən kənd təsərrüfatı məhsulu 61,1 % artmışdır. Bu məhsul istehsalının artımı hesabına olmuşdur.

Müəssisədə əməyin ödənişi xərcləri 2011-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə artmışdır.

Cədvəl 2.2

Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində
əsas istehsalata olan xərclərin quruluşu

	Xərc maddələri	2011-ci il		2013-cü il	
		Əsas istehsalata xərclər, man.	Yekuna görə faizlə	Əsas istehsalata xərclər, man.	Yekuna görə faizlə
1.	İctimai sığorta və sosial təminatla ayırmaları da daxil etməklə əməyin ödənişi xərcləri	32786	42,6	34858	35,0
2.	Məhsulun maya dəyərinə daxil olan material məsrəfləri	33725	43,8	43250	43,4
	O cümlədən: toxum və basdırma materialları	12487	16,2	10832	10,3
	Mineral gübrələr	10470	13,6	8278	8,3
	Neft məhsulları	4373	5,9	7575	7,6
	Maşın və avadanlıqların cari təmiri üçün ehtiyat hissələri və tikinti materialları	3067	4,0	3600	3,6
	Kənar təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilmiş xidmət və sair məsariflər	3122	4,1	13565	13,6
3.	Əsas vəsaitlərin amortizasiyası	6359	8,3	11328	11,4
4.	Sair xərclər	4117	5,3	10200	10,2
.	Xərclərin yekunu	76987	100	99636	100

2.2 sayılı cədvəldən görünür ki, ictimai sığorta və sosial təminatla ayırmaları da daxil etməklə əməyin ödənişi xərcləri 32786 manatdan 34858 manata qalxmışdır. Əməyin ödənişi xərcləri cəmi xərclərin tərkibində 2011-ci ildə 42,6

%, 2013-cü ildə isə 35,0 % təşkil etmişdir. Müəssisədə material xərcləri 9525 manat, yaxud 28,2 % artmışdır. Bunlar da məhsulların maya dəyərində öz təsirini göstərmişdir.

Müəssisədə məhsulların maya dəyərini 2.3 sayılı cədvəldən görmək olar.

Cədvəl 2.3

Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində
bitkiçilik məhsullarının maya dəyəri

Bitkiçilik məhsulları	İllər			2011-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə faizlə
	2011	2012	2013	
Payızlıq dənlilər	34,39	33,34	28,22	82,1
Yazlıq dənlilər	34,39	33,34	28,22	82,1
Pambıq	39,08	43,95	44,07	112,8
Çoxillik otlar: quru ot	3,50	3,04	3,08	88,0
Birillik otlar: quru ot	2,38	4,10	3,43	144,1

2.3 sayılı cədvəldən görünür ki, 1 sentner payızlıq buğdanın maya dəyəri 2011-ci ildə 34,39 manata, 2012-ci ildə 33,34 manata, 2013-cü ildə 28,22 manata başa gəlmişdir ki, bu da 2011-ci ilə nisbətən 17,9 % ucuzdur; 1 sentner pambıq məhsulunun maya dəyəri isə 2011-ci ildə 39,08 manata, 2012-ci ildə 43,95 manata, 2013-cü ildə isə 44,07 manata başa gəlmişdir. Pambığın maya dəyəri 2011-ci ilə nisbətən 2013-cü ildə 12,8 % baha başa gəlmişdir. Bunlar da təsərrüfatın rentabelliyyəsinə öz təsirini göstərmişdir.

Təsərrüfatın rentabelliğini 2.4 sayılı cədvəldən görmək olar.

Cədvəl 2.4

2013-cü ildə Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində
kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının rentabelliği

Bitkiçilik məhsulları	Satılan məhsulun dəyəri, man.	Satılan məhsulun maya dəyəri, man.	Mənfəət (+), zərər (-)	Rentabellik səviyyəsi, %-lə
1. Dənli və dənli paxlalar	7537	8075	-538	-6,7
2. Bitkiçiliyin sair məhsulları (ot)	6891	6210	+ 681	11,0
3. Bitkiçilik üzrə	14428	14285	+ 143	1,0
4. Sənaye məhsulu	66440	64663	+ 777	2,7
O cümlədən: taxıl toxumu	21912	20641	+1271	6,2

Təsərrüfat üzrə	80868	78948	+ 1920	2,4
-----------------	-------	-------	--------	-----

2.4 sayılı cədvəldən görünür ki, təsərrüfatın rentabelliği 2,4 % təşkil edir. Bu səviyyə çox aşağıdır. Vəzifə təsərrüfatın rentabelliğini optimal rentabellik səviyyəsinə (60 %) çatdırmaqdan ibarətdir.

Cədvəl 2.5

2013-cü ildə Samux rayonu Gəncə Regional Aqrar Elm Mərkəzində
kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı

S. N- si	Məhsullar	Satışdan əldə edilən məhsulun dəyəri, man.	Satılmış məhsulun maya dəyəri, manat	Maliyyə nəticələri, mənfəət +, zərər -, man.
1.	Bitkiçilik məhsulları Dənli və dənli paxlalılar	3905	4882	-977
2.	Bitkiçiliyin sair məhsulları	5905	4275	+4180
3.	Bitkiçilik üzrə yekun (1-2-ci sətirin cəmi)	12810	9607	+3203
4.	Sənaye məhsulu (sətir 4)	82194	77577	+4617
5.	Cəmi (sətir 3 + 4)	95004	87184	+7820

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2013-cü ildə satılmış məhsulun ümumi dəyəri 95004 manat təşkil etmişdir. O cümlədən dənli və dənli paxlalılar üzrə 3905 manat, bitkiçiliyin sair məhsulları üzrə 8905 manat və sənaye məhsulu üzrə 82194 manat olmuşdur.

Satılmış məhsullardan 7820 manat mənfəət əldə edilmişdir. O cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 3203 manat, sənaye məhsulları üzrə isə 4617 manat olmuşdur. Qeyd olunanlarla yanaşı dənli və dənli paxlalılar üzrə 977 manat zərər əldə edilmişdir.

Satılmış məhsulun ümumi rentabellik səviyyəsi 108,9 % təşkil etmişdir.

3. Məhsulların ,iş və xidmətlərin satışı üzrə ümumi qaydalar

3.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının, iş və xidmətlərin satışının təşkili

Bazar iqtisadiyyatının və sosial mühafizənin kompleks həyata keçirilməsi vəzifələrinin əsaslı cəmiyyətin sosial-iqtisadi, intellektual və mənəvi potensialını təzahür etdirən adamlar - insan amili təşkil edir. Çünki insanın iştirakı olmadan ictimai istehsal prosesi və deməli bazar ola bilməz.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri istehsal etdikləri məhsulların əsas hissəsini satırlar. Eyni zamanda təsərrüfatlar özünün köməkçi və sənaye istehsalatı vasitəsilə kənara gördüyü iş və xidmətləri də satırlar. Müəssisənin vəsaitinin dövr etməsində - satış həlledici mərhələ hesab edilir. Məhsul satışı prosesində, məhsul istehsalına çəkilən xərclər və onun satışı ilə əlaqədar olan xərclər pul vəsaitləri formasında təsərrüfata qaytarılır, yəni dövr etmə prosesi tam başa çatır.

Təsərrüfatın rentabelli olması üçün məhsul satışından əldə edilən gəlir, məhsul istehsalına və onun satışına çəkilən xərclərdən yüksək olmalıdır, yəni təsərrüfat mənfəət əldə etməlidir.

Dövlətə məhsul satışından başqa kənd təsərrüfatı müəssisələri öz məhsullarının bir hissəsini ticarət şəbəkəsi vasitəsi ilə (dükan və s.) satır və eyni zamanda məhsulun bir hissəsini başqa təşkilatlara əmək haqqı hesabına işçilərə satırlar. İstehsalın demokratik prinsiplər əsasında idarə olunması, təsərrüfatların funksiyalarının genişləndirilməsi və inzibati idarə metodundan iqtisadi idarəetmə üsuluna keçirilməsi əmtəə-pul münasibətlərinin daha da təmərküzləşdirilməsini obyektiv zərurətə çevirir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri müqavilə üzrə istehsal olunan məhsulların çox hissəsini dövlətə digər müəssisələrə və bazarda satır. Qalan hissəsindən təsərrüfatdaxili məqsəd üçün istifadə olunur: toxum, yem və işçilərin təchizatı üçün.

Tədavül sisteminin mövcud sistemin müqavilə əsasında tədarük təşkilatlarına kənd təsərrüfatı məhsullarının satılmasıdır. Burada məhsulun

miqdarı, 1 sentner məhsulun satış qiyməti, satış vaxtı, dövlətə satılan məhsulların keyfiyyəti, təyinatı, standartı uyğun olması göstərilir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gələcək inkişafı üçün qiymət sisteminin təkmilləşdirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. İndi vəziyyətdən çıxmağın yolunu bazar iqtisadiyyatına keçiddə görürük. Bazar - iqtisadi mexanizm və təsərrüfat üsuludur. Elə mexanizm ki, orada inzibati amirlik metodları deyil, iqtisadi alətlər və vəsaitlər, əmtəə-pul əlaqələri, qiymət, dəyər, mənfəət, kredit, təsərrüfat müqavilələri, iqtisadi sazişlər, tələb və təklif istehsalı artırmağın onu tənzimləyən başlıca amilinə çevrilir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri məhsulun əsas hissəsini satırlar. Satış – müəssisələrinin vəsaitinin dövretməsinin həlledici mərhələsidir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri öz məhsullarını satınalma qiyməti üzrə satırlar. Bu qiymət ayrı-ayrı rayonların və zonaların təbii və iqtisadi xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Təsərrüfatlar məhsul satışı ilə yanaşı olaraq kənara bəzi işlər yerinə yetirirlər. Məsələn, onlar öz avtomobilləri və yük nəqliyyatı ilə yük daşıyırlar, öz emalatxanalarında maşınların təmirini və i.a.. Bu cür xidmətlərin satış və yaxud başqa sözlə desək kənara yerinə yetirilən işlər kimi nəzərdə tutulur. Kənardə yerinə yetirilən iş və xidmətlərin satışı müqavilədə müəyyən edilmiş tarif qiyməti ilə aparılır.

Məhsul satışı prosesi müəyyən xərclərlə əlaqədardır. Satış üzrə xərclər ödənilən və ödənilməyən xərclərə bölünür. Ödənilən xərclərə məhsulların və mal-qaranın dövlət və tədarük məntəqəsinə daşınması üzrə xərclər aid edilir. Bu xərclərə kənara göstərilən xidmət kimi baxılır və tədarük təşkilatları həmin xərcləri təsərrüfatlara ödəyir.

Lakin kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı ilə əlaqədar olan elə xərclər var ki, onlar ödənilmir. Ödənilməyən xərclərə ticarət şəbəkəsi, bazarda satılan məhsulun daşınması, doldurulması, boşaldılması xərcləri aiddir. Bu cür xərclərə taranın köhnəlməsi, bazar rüsumu, ümumtəsərrüfat xərcləri hissəsi, kənara göstərilən köməkçi istehsalat xidmətləri və s. daxildir. Məhsulların və xidmətin satışı üzrə ödənilməyən xərclər satılan məhsulların və xidmətlərin maya dəyərinin

tərkibinə daxil edilir. Bu da nəticədə təsərrüfatın məhsul satışından əldə etdiyi mənfəətin həcmi azaldır.

Məhsul satışının uçotunun əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- dövlətə məhsul satışı planlarının yerinə yetirilməsinə müntəzəm nəzarət etmək;
- məhsul satışından, kənara yerinə yetirilən iş və göstərilən xidmətlərə görə pul vəsaitinin daxil olması planına daim nəzarət etmək
- məhsul satışının maliyyə nəticəsini (mənfəət, yaxud zərər) düzgün aşkar etmək;
- satış prosesinin əks etdirən bütün ilk sənədləri düzgün və öz vaxtında tərtib etmək

3.2. Kənd təsərrüfatı məhsullarının, iş və xidmətlərin satış qiyməti, onun müəyyən olunma qaydası və tətbiqi

Respublika aqrar-sənaye istehsalının inkişafında bir sıra amillərə kompleks formada təsir göstərir. Həmin amillər sistemi və qiymət mühüm rol oynayır. Elə qiymətlər tətbiq olunmalıdır ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına sərf olunan xərc ödənilsin, geniş təkrar istehsal təmin olunsun, əmək məhsuldarlığı və məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə maraq daha da artsın. Respublikanın iqtisadi müstəqillik əldə etdiyi müasir şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsullarının dövlət satınalma qiymətlərinin təkmilləşdirilməsi obyektiv bir zərurət olub, qanunauyğun proses kimi özünü göstərir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsində qiymətin yeni formalarından istifadə edilməsi zəruriliyi meydana çıxır. Məsələn, sərbəst qiymətlər, razılaşdırılmış müqavilə qiymətləri və s. Bütünlükdə aqrar-sənaye istehsalının müvəffəqiyyətlə inkişafı başqa tədbirlərlə bərabər elmi cəhətdən əsaslandırılmış qiymətlərin olmasını tələb edir.

Tənzimlənən bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar bir sıra əsaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur, həmin tədbirlər kompleksində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin müəyyənləşdirilməsi mühüm rol oynayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, tənzimlənən bazar iqtisadiyyatına keçilməsinə baxmayaraq kənd təsərrüfatında istehsal edilən bir çox məhsullar dövlət inhisarında saxlanılır. Tənzimlənən bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə təklif və tələbdən asılı olaraq qiymətin daha bir forması – bazar qiymətləri əmələ gəlir. Əmtəə-bazar iqtisadiyyatının sonrakı mərhələlərində bazar qiymətlərinin rolu və əhəmiyyəti daha da artır., qiymətlər sistemində mühüm yer tutur. Tarixi kateqoriya kimi təzahür edən qiymət səviyyəsi və iqtisadi məzmunu ictimai iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsi ilə əlaqədar olaraq istehsal üsulunun sosial-iqtisadi tələblərinə xidmət edir. Bütün bunlar qiymətin formalaşmasının və bununla bağlı qiymət qoymanın son dərəcədə mürəkkəb və çevik olmasını göstərir.

Nəzərdə tutulur ki, sifarişdən artıq istehsal edilən məhsullar istehsalçının istəyindən asılı olaraq müxtəlif səviyyələrdəki bazarlara çıxarılmaqla başqa növ məhsullara müdaxilə edilə bilər, istədikləri qiymətə sata bilərlər.

Bazar qiymətləri bazarda satılan malın faktiki qiymətidir. Milli ölkədaxili topdansatış bazarında bazar qiyməti sifətində müəssisələr (firmalar) arasında alqı-satqı razılaşmaları əsasında bürüzə verir. İstehlak mallarının bilavasitə əhaliyə satılması üçün bazar qiyməti və alqı-satqı zamanı realizə olunmuş faktiki qiymətlərdir. Ciddi rəqabət nəticəsində həmin qiymətlər təklənməyə doğru meyl göstərərək “vahid” qiymətlər sistemi kimi nəzərə çarpır. Beynəlxalq ticarətdə tərəfdarlar arasında razılaşdırılmış qiymət və bazar qiymətinə aid edilir. Bir qayda olaraq respublika kənd təsərrüfatı müəssisələrinin bazara çıxardıqları məhsulların qiymətləri və bazar qiymətləri kimi qəbul edilməlidir. Bazar real qiymətlərin hər cür məhdudlaşdırılmasını rədd edir. Razılaşdırılmış qiymətlər bir qayda olaraq tərəflərin razılığından asılı olur.

Razılaşdırılmış qiymətlər bir qayda olaraq müəssisələrdə dövlət tədarük təşkilatları, tədarük təşkilatları ilə vətəndaşla, icarə kollektivləri, kooperativlər, fərdi kəndli təsərrüfatları arasında tətbiq edilir. Bu zaman tərəflərin bağladığı müqavilə başlıca sənəd hesab edilir.

Sərbəst qiymətlərdən əsasən xalq istehlakı malları istehsal edən müəssisələr istifadə edir Həmin müəssisələrə icazə verilir ki, çox işlənən mallar istehsal etsin

və həmin məhsulların qiymətlərini də müəssisə özü müəyyənləşdirsin. Xüsusi mülkiyyətə əsaslanan istehsal bölməsinə gəldikdə isə nəzərə alınmalıdır ki, bu bölmənin real bazarın sosial-iqtisadi tələblərinə daha çox uyğun gəldiyinə və qiymətlər bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olduğuna görə burada sərbəst formalaşmalıdır. Sərbəst qiymətlər qoyularkən hər şeydən əvvəl məsariflər prinsipi eyni zamanda bazarda tələb və təklif arasında yaranmış nisbətlər də nəzərə alınmalıdır. Burada da söhbət qiymətin ilkin yaranmasından və bazarın konyuktur vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar onun özünü tənzimlənməsindən gedir. Mal bazara çıxdıqdan sonra onun satış prosesinə göz qoyulur və həmin mala olan tələbin intensivlik dərəcəsi asılı olaraq bir tərəfdən qiymətə düzəliş verilir, digər tərəfdən həmin malın istehsal texnologiyası dərin tədqiq edilir.

Sərbəst qiymətlərin formalaşması prosesində də dövlətin qiymət siyasəti nəzərə alınmalıdır. Lakin bu halda da bütün iqtisadi və sosial münasibətlər tələb və təklif əsasında bazar tərəfindən formalaşacaq və tənzim ediləcək.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə kənd təsərrüfatında istifadə olunan texnikanın ehtiyat hissələrinin, yanacaq, elektrik enerjisinin, təbii qazın, kimyəvi- zərərli maddələrin yemin, dərmanların və s. qiymətlərinin həddindən artıq qalxması və nəticədə məhsulun maya dəyərinin artması, kənd təsərrüfatı məhsullarının satılma qiymətlərinin və əmək haqqının aşağı olması kənd əməkçilərinin güzəranının pisləşdirmiş və məhsul istehsalının artırılmasında maddi marağını aşağı salmışdır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının satınalma qiymətləri indiki inflyasiya şəraitində məhsul istehsalına çəkilən xərcləri belə ödəmir və nəticədə məhsul istehsalına çəkilən xərclər və istehsal zərərlə başa gəlir. Liberal qiymətlər bazar mexanizminin ən mühüm elementlərindən biridir. O, tələblə təklif arasındakı nisbətə əsasən formalaşaraq bazarı tənzimləyən təsirli vasitə kimi çıxış edir. Mərkəzləşdirilmiş planlı təsərrüfatda isə qiymətlərin əmələ gəlməsi iqtisadiyyatın təbii inkişaf qanunlarına deyil bir qayda olaraq müəyyən edilmiş normativlərə əsaslanırdı.

Qiymətlərin tənzimlənməsinin ən mütərəqqi forması büdcə dotasiyalarının hesabına qiymətlərin aşağı salınması deyil, dövlət tərəfindən bazar infrastrukturunun tezliklə formalaşdırılması, istehsal artımı üçün iqtisadi stimulların yaradılması və istehlak bazarının məhsullarla doldurulması olmalıdır. Mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyatla bir ənənə olaraq həyata keçirilən inzibati qiymətqoyma bu gün özünün ağır nəticələrini göstərməkdədir. Belə ki, vaxtilə dövlət dotasiyaları hesabına aşağı səviyyədə saxlanılan qiymətlər liberallaşdırma tələblərindən sonra xeyli yüksəldi və iqtisadiyyatı hiperinflasiya həddinə çatdırdı.

Respublikamızda iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi və qiymət probleminin doğruluğu sosial gərginliyin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər görülsə öz səmərəsini verər:

1. Bazar infrastrukturunun yaradılması prosesi sürətləndirilməlidir. Çünki qiymətləri artıq bundan sonra dövlət deyil, mükəmməl fəaliyyət göstərən bazar mexanizmi tənzimləyəcək.

2. İstehsalın artırılması stimullaşdırılmalıdır. Bunun üçün sahibkarlıq fəaliyyəti genişləndirilməli, ona dövlət tərəfindən hərtərəfli yardım göstərilməlidir.

İstehlak bazarında bolluq yaratmaq və yaxud da təklifi artırmaq məqsədilə kapital qoyuluşlarının bir hissəsi istehlak malları istehsal edən müəssisələrin tikintisinə yönəldilməlidir.

3. Beynəlxalq ticarət əməliyyatları, manatın gələcəkdə dönərliyinin təmin edilməsini tələb edir. Lakin bu prosesi tədricən və təbii inkişaf qanunları ilə gerçəkləşməlidir. Bunu nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, xarici ölkələrin istehsal spesifikasiyası, yəni məhsulun maya dəyəri, əmək və material tutumu, keyfiyyət parametrləri, həmçinin minimum istehlak büdcəsi və əhalinin həyat səviyyəsi bizimkindən tamamilə fərqlidir.

4. Manat əsil maddi valyuta statusu qazanmalıdır.

5. Respublikamızda kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mümkün qədər yerli imkanlar hesabına həyata keçirilməlidir. Çünki kreditlərin alınması

hesabına xarici borcun artması dolayı yolla qiymətlərin artımını və inflyasiyanı stimullaşdırır. Daha çox güzəştli kreditlərdən istifadə etməliyik.

3.3. Məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışının uçotu.

Bazar münasibətlərinə keçidin şəraiti tələb edir ki, məhsul satışının həcminə dair təşkilatların istehsal tapşırıqları müqavilələrlə rəsmiləşdirilmiş konkret sifarişlər əsasında formalaşdırılsın. Bununla əlaqədar olaraq mal göndərilməsinə dair müqavilələr bağlanması və müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət satış şöbəsinin ən mühüm funksiyalarına çevrilir. O, məhsulun hazırlanması və göndərilməsinin planlaşdırılmış müddətlərinə əməl olunmasına nəzarət edir, daha vacib və məsul sifarişlərin vaxtında yerinə yetirilməsinə göz qoyur. Məhsulun müəyyən edilmiş nomenklaturada və yüksək keyfiyyətdə buraxılmasına nail olmaq üçün şöbə məhsulu hazırlayan şəxslərdən onun qəbulunu təşkil edir Bu iş getdikcə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Təcrübədə demək olar ki, gündəlik rastlaşdığımız əməliyyatlardan biri də satışla bağlı əməliyyatlardır. Malların satışı, xidmətlərin və işlərin görülməsindən gələn gəlirlər satış əməliyyatları sayılır.

Hesablar planının 6-cı bölməsində mənfəət və zərər haqqında hesabatda təqdim edilməli olan gəlir növləri barədə ümumiləşdirilmiş məlumat təqdim olunur. Bu gəlir növləri 6 sayılı Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq dörd əsas kateqoriyaya, o cümlədən əsas əməliyyat gəliri, sair əməliyyat gəlirləri, fəaliyyətin dayandırılmasından mənfəətlər və maliyyə gəlirlərinə bölünür.

Əsas əməliyyat gəliri təşkilatın əsas fəaliyyət növündən əldə olunan gəlirdir. Bu gəlirin tanınması və qiymətləndirilməsi 6 sayılı Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən həyata keçirilməklə, “Satış” adlı 601 sayılı hesabda göstərilməlidir. Əsas əməliyyat gəliri malların satışından, xidmətlərin göstərilməsindən, royaltılərdən (lisenziya razılaşmalarının fəaliyyəti dövründə verilən mükafat), həmçinin 16 sayılı Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq tikinti müqavilələrindən, 14 sayılı Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının

tələbləri əsasında isə əməliyyat icarəsindən və digər satış əməliyyatlarından əldə oluna bilər.

Təşkilatın bütün fəaliyyəti istehsal üzrə tapşırığın yerinə yetirilməsinə yönəldilir. Tapşırığın yerinə yetirilməsi prosesində təşkilat nəinki yuxarı təşkilatlar və onu fəaliyyətini nizama salan təşkilatlar qarşısında, hətta istehlakçılar qarşısında maddi məsuliyyət daşıyır. Təşkilat ilə istehlakçılar arasında əlaqələr qarşılıqlı müqavilələr əsasında nizama salınır. Tərəflər arasında tam razılıq olduqda müqavilə bağlanır. Müqavilənin məzmununu təşkilatın tapşırıqları əsasında müəyyən edilir. Müqavilə bağlayarkən meydana gələn mübahisəli məsələlər adətən uyğun nazirlik, iqtisad məhkəməsi və ya məhkəmə yolu ilə həll edilir. Əgər tərəflər dən biri müqavilə üzrə öhdəlik şərtlərini pozarsa və bunun nəticəsində o biri tərəfə zərər dəyərsə, həmin zərərin miqdarını müqəssir tərəf ödəməlidir. Müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsi halı üçün cərimə, peniya və sair müəyyən edilə bilər, bu zaman zərər hissə-hissə ödənilir. Müqavilədə zərərin ödənilməsi formaları göstərilir, müqavilədə şərtlərini pozan tərəf cərimə verməklə yanaşı öhdəliyi ödəməlidir.

Öhdəliyi pozan tərəf lazım gəldikdə günahkar olmadığını sübut edə bilər, əgər öhdəlik hər iki tərəfdən pozularsa, məhkəmə və ya iqtisad məhkəməsi öhdəliyi yerinə yetirən tərəfin məsuliyyətini müəyyən qədər azaldır.

Müəssisənin fəaliyyətini təcəssüm etdirən əsas göstəricilərdən biri satış prosesidir, bu proses müəssisədə istehsal olunmuş məhsulun başqa təşkilatlara verilməsi proseslərinin məcmuundan ibarətdir. Malalan əldə etdiyi məhsulun dəyərini dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş qiymətlərlə ödəyir. Satış prosesində yaranan nəqliyyat xərcləri (təşkilatdan malalana çatdırılana qədər məcburi ayırallar və başqa xərclər müəssisə tərəfindən ödənilir. Beləliklə, satış prosesində məhsulun tam maya dəyəri müəyyən edilir ki, bu da istehsalat maya dəyəri və istehsalatdan kənar xərclərin cəmindən ibarətdir.

Satışın həcmi tapşırığın yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət etmək üçün təşkilatın qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

1. Məhsul satışının faktiki həcmının müəyyən edilməsi Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün mühasibat uçotu satılmış məhsulun ümumi həcmi və eyni zamanda müxtəlif növ məhsullar üzrə satışın həcmi haqqında məlumatların əldə edilməsini təmin etməlidir.

2. İstehlakçılarla bağlanmış təsərrüfat müqavilələrinin vaxtında yerinə yetirilməsinin sistemə uyğun aparılmalıdır.

3. İstehlakçılara göndərilmiş və yolda olan malların, həmçinin göndərilmiş məhsulların haqqının istehlakçılar tərəfindən vaxtılı-vaxtında ödənilməsinin uçotu.

4. Məhsulun satış prosesi ilə əlaqədar qeyri-istehsal xərclərinin uçotu.

5. Satış prosesindən əldə edilən faktiki nəticələrin aşkar edilməsi. Bunun üçün satılmış məhsulun tam maya dəyərini hesablayıb, onu məhsulun dəyəri ilə satış qiymətləri əsasında müqayisə etmək lazımdır.

601 sayılı “Satış” hesabının debet dövryyəsi öz xarakterinə görə müxtəlif məbləğlərdən ibarətdir və olduqca mürəkkəb hesablama yolu ilə tapılır.

601 sayılı “Satış” hesabının debeti, 701 sayılı “Satışın maya dəyəri”, 711 sayılı “Kommersiya xərcləri” və 521 sayılı “Vergi öhdəlikləri” hesabının krediti ilə müxabirləşir..

Satış prosesinə aid olan bütün əməliyyatlar 601 sayılı “Satış” hesabında yekunlaşdırılır. Əgər hesabın kredit dövryyəsi onun debet dövryyəindən çoxdursa, yəni satılmış məhsulun satış qiymətləri ilə dəyəri ona çəkilən xərclərdən artıqdırsa, satışın son maliyyə nəticəsi – mənfəət müəyyən edilir. Bu barədə aşağıdakı yazılış tərtib olunur:

601 sayılı “Satış” hesabının debeti

801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının krediti

Satışdan təyin edilən zərər tərsinə köçürmə ilə əks etdirilir:

801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının debeti

601 sayılı “Satış” hesabının krediti.

3.4. Kommersiya xərclərinin uçotu

Məhsul satışı, satış üzrə xərclərlə əlaqədardır. Onlar bilavasitə istehsal xərclərinə aid edilmir, məhsulun maya dəyərinə daxil edilmir və kommersiya

xərclərin qrupunu yaradırlar. İstehsalat maya dəyəri ilə birlikdə kommərsiya xərcləri, məhsulun istehsalına və satışına təşkilatın pul ifadəsində bütün xərclərini ifadə edən məhsulun tam maya dəyərini yaradır. Məhsul istehsalı ilə əlaqədar olmayan, ancaq onun satışına aid olan məsrəflər, kommərsiya xərcləri adlanır.

Kommərsiya xərclərinin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- a) satışın təşkili (marketinq əməliyyatları) üzrə xərclər;
- b) hazır məhsul anbarlarında məmullatların tara və qablaşdırma xərcləri.
- c) Topdansatış qiymətləri franko-göndərmə stansiya ilə müəyyən edilən zaman , malgöndərənin hesabına həyata keçirilən məhsulların satışı ilə əlaqədar onların daşınması xərcləri;
- d) Satış və digər vasitəçi təşkilatlara ödənilən komisiyon haqları;
- e) Məhsullar satılan yerlərdə onların saxlanması üçün binaların saxlanması və kənd təsərrüfatı təşkilatlarında satıcıların əməyinin ödənilməsi xərcləri;
- f) Reklam xərcləri;
- g) Məhsul satışı ilə əlaqədar olan sair xərclər.

Kommərsiya xərclərinin analitik uçotu 15 saylı cədvəldə aparılır. Həmin cədvəldə ilin əvvəlindən məsrəflərin yığılmış yekunu yazılır. Məsrəflərə nəzarət etmək üçün təsdiq edilmiş smetanın məlumatları da bu cədvəldə əks olunur.

Kommərsiya xərcləri satılan məhsulların növləri üzrə ayrı-ayrı məhsul növlərinin müstəqim uçotunun məlumatlarına əsasən bölünür. Bu xərcləri əgər müstəqim olaraq məmulata aid etmək mümkün deyilsə, onda onlar məmullatlar arasında məmullatların istehsalat maya dəyərində mütənasib olaraq bölüşdürülür.

Məhsulların satışı ilə əlaqədar olan xərclər haqqında informasiyaları ümumiləşdirmək üçün 711 saylı “Kommərsiya xərcləri” adlı aktiv, toplayıcı-bölüşdürücü sintetik hesab nəzərdə tutulmuşdur. Bu hesabın debetinə qeyd olunan nomenklaturaya müvafiq olaraq məhsulların göndərilməsi və satışı üzrə bütün xərclər air edilirlər, kreditində isə - hesabat ayında satılmış məhsullara silinən məbləğlər əks olunurlar.

Kommərsiya xərclərinin göndərilmiş mallara aid olan hissəsi qalıq kimi 711 saylı “Kommərsiya xərcləri” hesabda qalır. Bu xərclərin qalığı balans tərtib edilən

zaman ayın 1-nə 701 sayılı “Satışın maya dəyəri” hesabında olan qalıq məbləğinə birləşdirilir.

711 sayılı “Kommersiya xərcləri” hesabında təşkilat həm malalanlar tərəfindən ödənilən (701 sayılı (“Satışın maya dəyəri” hesabının debetinə aid edilən) həm də müəssisənin hesabına aid edilən (601 sayılı “Satış” hesabının debetinə aid edilən) kommersiya xərclərinin bütün məbləğləri uçota alınır. Bu, kom tərəfindən , yəni istər malalanlar, istərsə də təşkilat tərəfindən həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq kommersiya xərclərinin bütün məcmuunu müəyyən etmək üçün belə edilir.

711 sayılı “Kommersiya xərcləri” hesabının analitik uçotu sənaye məhsullarının maya dəyərinin planlaşdırılması, uçotu və kalkulyasiyası üzrə sahə təlimatı ilə müəyyən edilmiş maddələr üzrə aparılır. Bu uçot təşkilatda elə təşkil edilir ki, məhsul satışı haqqında lazım olan göstəriciləri əldə etmək mümkün olur.

Kommersiya xərclərinin analitik uçotunun registri, onların maddələri və müxabirləşən hesablar üzrə aparılan “Kommersiya xərclərinin analitik uçotunun cədvəlindən” ibarətdir.

Təşkilatda cədvəli tərtib etmək üçün əsas, müxtəlif jurnal-orderlərin yekun məlumatları, materialların, əmək haqqının, xidmətlərin , pul ödəmələrinin və başqa xərclərin bölüşdürülməsi cədvəli xidmət edir. Onda məlumatlar təhlil üçün lazım olan çərçivədə qruplaşdırılır və smeta məlumatları verilir ki, bu da planla müqayisədə vəsaitlərin xərclənməsinin hansı vəziyyətdə olmasını göstərir, cədvəlin yekunu məhsul satışı haqqında hesabat tərtib edilən zaman asanca istifadə olunur.

711 sayılı “Kommersiya xərcləri” hesabının debeti üzrə dövriyyənin məbləğləri 1, 2, 7, 10/1 sayılı jurnal-orderlərdə, kredit üzrə dövriyyə isə 11 sayılı jurnal-orderdə əks olunur.

Satılmış məhsullara görə məbləğlər banklarda olan hesablara daxil olduqca məhsullar satılmış hesab olunan təşkilatlarda kommersiya xərclərinin müvafiq payı 701 sayılı “Satışın maya dəyəri” hesabına mühasibat yazılışı tərtib etmədən aid edilir. Hazır məmumatlar anbarda qablaşdırılan zaman, qablaşdırılmış, lakin

göndərilməmiş məhsullara aid olmayan kommərsiya xərcləri, həmin məhsulların anbarda qalıqına birləşdirilir.

Satılmış məhsulların ayrı-ayrı növlərinin tam maya dəyərində kommərsiya xərclərinin daxil edilməsi qaydası istehsalın xüsusiyyətlərindən və buraxılan məhsulların xarakterindən asılıdır və sahə təlimatlarında nəzərdə tutulur. Bu zaman tara və qablaşdırma xərcləri məhsulların ayrı-ayrı növlərinə müvafiq ilkin sənədlər əsasında müstəqim təyinatına görə aid edilə bilər. Qalan hallarda kommərsiya xərcləri məlumatların ayrı-ayrı növləri arasında onların kütləsinə və ya həcmində mütənasib olaraq, komisiyon haqları, təşkil edilən dövriyyəyə görə qiymətlərə güzəştlər və satışı üzrə sair xərclər isə - satılmış məhsulların istehsalat maya dəyərində mütənasib olaraq bölüşdürülür.

Sənayenin bəzi sahələrində kommərsiya xərclərinin ümumi məbləğini məmullatlar arasında satılmış əmtəlik məhsulların normativ və ya faktiki istehsalat maya dəyərində və yaxud da buraxılış qiymətləri ilə (topdan) onun həcmində mütənasib olaraq bölüşdürülür.

Beləliklə, kommərsiya xərcləri müstəqim və qeyri-müstəqim xərc kimi çıxış edirlər.

Əgər hesabat ayında bütün məhsullar göndərilmirsə, buraxılan məhsulların tam maya dəyərini müəyyən etmək üçün buraxılan məhsulların tam maya dəyərini müəyyən etmək üçün buraxılan məhsulların maya dəyərində aid edilən istehsaldan kənar xərclərin məbləğini hesablama yolu ilə müəyyən edirlər. Bu hesablama hesabat ayında əmtəlik məhsul buraxılışının həcmi və qeyd olunan xərclərin faktiki səviyyəsi əsasında yerinə yetirilir.

Malgöndərən təşkilatın hesabına həyata keçirilən, məhsulun daşınması və göndərilməsi üzrə xidmətlərə görə nəqliyyat təşkilatları ilə (dəmir yolu və su yolu) limitləşdirilmiş və limitləşdirilməmiş çəklərlə hesablaşmalar zamanı 711 saylı “Kommərsiya xərcləri” hesabı debetləşir və 538 saylı “Digər qısamüddətli kreditor borcları” hesabı kreditləşir.

Məhsulların tam maya dəyərində düzgün müəyyən edilməsi, kommərsiya xərclərinin ayrı-ayrı məmullatlar arasında bölüşdürülməsi olduqca vacibdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi kommertiya xərcləri satılmış məhsulların maya dəyərində , onların ay ərzindəki məbləğini, məhsulun buraxılış (topdansatış) qiymətləri ilə və ya istehsalat plan maya dəyəri ilə dəyərində mütənasib olaraq bölüşdürmək yolu ilə daxil edilir.

Kommertiya xərcləri üzrə əməliyyatlar:

Sıra N-si	Əməliyyatın məzmunu	Müxabirləşən hesablar	
		debet	kredit
1.	Əgər qiymətlər franka-göndərmə stansiyasına qədər müəyyənləşdirilibsə, təyinat stansiyasına və ya tərsənəsinə qədər məhsulların çatdırılmasına görə ödəmələr malların dəyərindən əlavə hesablaşma-ödəmə sənədlərinə daxil edildikdə	701,601	102,112, 207,515,523
2.	Buraxılış qiymətlərinə daxil edilməyən taraların dəyərində	701,601	201.3
3.	Nəqliyyat xərclərinin və taraların dəyəri ödənildikdə	223,221	701,601
	a) hazır məhsulların anbarında taraların və qablaşdırmanın dəyərində	701	201.3
	b) köməkçi istehsalat sexləri və xidmətedici istehsalatlar tərəfindən məhsulların qablaşdırılması və göndərilməsi üzrə göstərilən xidmətlərin faktiki maya dəyərində	711	202.9
	b) köməkçi istehsalat sexləri və xidmətedici istehsalatlar tərəfindən məhsulların qablaşdırılması və göndərilməsi üzrə göstərilən xidmətlərin faktiki maya dəyərində	711	202.9
	c) bilavasitə kommertiya xərclərinə aid edilən iş və xidmətlərin kassa və bank hesablarından ödənilməsinə	711	221,223,224
	ç) kənar təşkilatlar tərəfindən kommertiya xidmətlərinin faktiki dəyərində (nəqliyyat, reklam və b.)	711	531
	d)törəmə təşkilatlar tərəfindən çəkilən kommertiya xərclərinin məbləğin	711	533,102,112,207, 242,217,515, 538
5.	Ay qurtardıqdan sonra kommertiya xərclərinin silinməsinə:		
	a)satılmış məhsullara aid edilən xərclərin məbləğinə	601	711
	b)torpaq, tikili və avadanlıq obyektlərinin satışı ilə əlaqədar olan xərclərə	731	711
	c)qeyri-maddi aktivlərin maddi qiymətlilərin və sair aktivlərin satışı ilə əlaqədar olan xərclərin məbləğinə	731	711
6	Bank tərəfindən ödənilmiş çeklər üzrə məbləğlərə	538	224,501
7.	Məhsulun göndərilməsi və daşınması ilə əlaqədar olan, malalan tərəfindən ödənilməli olan kommertiya xərclərinə	538	223
8.	Eyni zamanda	701	538
9.	Malalanlar tərəfindən 7-ci bənddə göstərilən xərclər ödənilən zaman	223	701

3.5. 601 N-li “Məhsul (iş, xidmət) satışı hesabının bağlanması

601 N-li “Məhsul (iş, xidmət) hesabının debeti üzrə satılmış məhsulların tam maya dəyəri, məhsul satışı üzrə xərclər, kredit üzrə isə - faktiki gəlir (keyfiyyətə görə, plandan artıq məhsul satışına gəlir) əks olunur. İl ərzində debet üzrə yekunu kredit üzrə müqayisə olunub, satışın maliyyə nəticələri aşkar olunur. Əgər debet üzrə dövriyyə kreditdən çox olarsa zərər, krediti debetdən çox olarsa isə mənfəət əldə olunacaqdır.

Alınmış fəra 801 N-li “Mənfəət və zərərlər” hesabına silinməlidir. İlin axırında satış hesabı bağlanmalıdır.

İlin axırında 601 N-li “Məhsul (iş, xidmət) satışı” hesabı üzrə debet və kredit dövriyyələrinin müqayisə edilməsi nəticəsində məhsulların, iş və xidmətlərin satışından maliyyə nəticəsi çıxarılır.

601 N-li “Məhsul (iş, xidmət) satışı” hesabı bağlananakimi bütün əsas, köməkçi və sair istehsalat hesabları üzrə maya dəyəri fərqi müvafiq hesablar üzrə, o cümlədən 601 N-li hesabın debeti üzrə əks etdirilir. Toplayıcı-bölüşdürücü hesab bağlı olmasına baxmayaraq kənara yerinə yetirilmiş iş və xidmətə görə 601 N-li hesabın debetinə - ümumtəsərrüfat xərclərinin bir hissəsi aid edilir. Deməli, 601 N-li hesabı bağlayana qədər hesabın debetində məhsulların, kənara yerinə yetirilən iş və xidmətlərin satışı üzrə xərclər də daxil olmaqla maya dəyərilə əks etdirilir.

Hesabın debet və kredit dövriyyəsini müqayisə etməklə maliyyə nəticələri aşkar edilir, yəni hər bir satış obyektinə üzrə maliyyə nəticəsi çıxarılır.

Məhsulların, kənara yerinə yetirilən iş və xidmətlərdən əldə edilən gəlirlə onun maya dəyəri arasında olan fərq maliyyə nəticəsini göstərir. Nəticədə mənfəət, yaxud zərər alına bilər.

601 N-li hesabı bağlamaq üçün satışın nəticəsini müəyyən etmək və maliyyə nəticəsini silmək üçün cədvəl tərtib edilir. Cədvəldə hər bir analitik hesabın debet

və kredit dövriyyələrini müqayisə etməklə hər bir analitik hesab üzrə maliyyə nəticəsi müəyyənləşdirilir.

Maliyyə nəticəsi hən analitik hesab, həm də subhesab üzrə çıxarılır. Aşkar edilmiş mənfəət və zərər 801 N-li “Mənfəət və zərərlər” hesabına keçirilir. Aşkar edilmiş mənfəətin silinməsinə belə bir köçürmə tərtib edilir:

Debet 601 N-li “Məhsul (iş, xidmət) satışı” hesabı;

Kredit 801 “Mənfəət və zərər” hesabı.

Aşkar edilmiş zərəərə isə aşağıdakı kimi köçürmə tərtib edilir:

Debet 801 N-li “Mənfəət və zərər” hesabı;

Kredit 601-1 “Məhsul (iş, xidmət) satışı” hesabı.

Satışın nəticəsi silindikdən sonra 601 N-li hesab bağlanılır.

4. Məhsul (iş, xidmət) satışının uçotunun təkmilləşdirilməsi

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin fəaliyyətinə işin sin nəticələrinə görə qiymət verilməsi işinin bütün mərhələlərində ciddi qənaət rejiminə əməl olunması məhsul satışının uçotunun təkmilləşdirilməsini tələb edir. Məhsul satışının uçotu elə təşkil edilməlidir ki, uçotun köməyi ilə satışdan götürülən pul vəsaiti, satılan məhsulun tam və həqiqi maya dəyəri, məhsul satışı ilə əlaqədar olan xərclər ayrı-ayrı məhsul növlərinin satışı üzrə mənfəət və zərər, satılan məhsulun miqdarı və keyfiyyəti haqqında məlumat əldə etmək mümkün olsun.

Məhsulların hər birinin istehsalının və satışın iqtisadi faydalılığının müəyyən etmək üçün satış hesabının tərkibində hər bir məhsul növü (mal əti, quş əti, üzüm, tərəvəz, meyvənin hər bir növü) üçün ayrıca analitik hesab açılmalıdır. Həmin analitik hesablarla (satılan məhsulun, keyfiyyəti satışdan əldə olunan pul vəsaiti, tam maya dəyəri) satışla əlaqədar olan xərclər də daxil olmaqla və ya zərər uçota alınmalıdır.

İş və xidmətlərlə, kənd təsərrüfatı məhsulları satışı uçotunun təkmilləşdirilməsi iqtisadi ədəbiyyatlarda geniş müzakirə olunur. Belə ki, satış üzrə xərclərin uçotunun təkmilləşdirilməsi üzrə müxtəlif təkliflər vardır. Hazırkı vaxtda həmin xərclər müvafiq hesabların krediti ilə (701,701.1, 721.3) 601 N-li

“Məhsul (iş, xidmət) satışı hesabının debetində bilavasitə ayrı-ayrı analitik hesablar ilə əlaqədar (ödənildən xərclər və ödənilməyən xərclər kimi əks olunur. Məhsul satışının uçotu üzrə çatışmazlıqlar aşağıdakı kimidir. Belə ki, 601 N-li “Məhsul (iş, xidmət) satışı hesabında satılmış məhsulların keyfiyyətinə zəif nəzarət olunur. Dövlətə satılan məhsulun keyfiyyətinə nəzarət etmək üçün keyfiyyət göstəricisi üzrə açılmalıdır. Bunun üçün analitik hesablar üzrə deyil, ayrı-ayrı məhsul növləri üzrə aparılmalıdır. Satış məhsulun keyfiyyətinə nəzarəti gücləndirmək üçün təsərrüfatın rentabellik səviyyəsinin yüksəlməsinə təsir göstərir.

Satılan məhsulun keyfiyyətinin və hər bir məhsul növünün satışından əldə edilən pul vəsaitinin mühasibat uçotunu aparmaq üçün hər cür imkan vardır. Qəbul qəbzlərində mədaxil olunmuş məhsulun miqdarı, onun keyfiyyəti, qiyməti və məbləği göstərilir. Belə ki, ayrı-ayrı məhsul növlərinin satışı üçün açılmış analitik hesablarda keyfiyyət göstəricilərinin ayrıca sətirdə , məsələn heyvanların köklüyünü (arıq, orta, yüksək köklükdə olmasını) ayrıca göstərmək lazımdır.

Müasir vaxta mühasibat uçotu tədavül xərcləri və onun saxlanması üzrə xərclər göstəricilər sistemində öz əksini tapmır.

Bir çox iqtisadçılar 601 N-li “Məhsul (iş, xidmət) satışı” hesabına satış ilə əlaqədar xərclər subhesabının açılmasını təklif edirlər.

Təcrübə göstərir ki, belə subhesab ayrı-ayrı analitik hesablar üzrə açılmalıdır. Analitik hesabların məzmunundan asılı olaraq xərc maddələri: əmək haqqı, nəqliyyat xərcləri (avtonəqliyyat, traktorların nəqliyyat işləri, canlı çəkici qüvvə) ticarət əlavələri, sair xərclər əks olunmalıdır.

Məhsulların satışı üzrə bütün analitik hesablarla satış üzrə xərc qrafası açılmalıdır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasında təsərrüfatın rolunu daha da artırmaq məqsədilə və məhsulun bilavasitə istehsal yerlərində qəbuluna keçilməsi və malalanların özləri tərəfindən daşınması ilə əlaqədar olaraq məhsul satışının uçotunun təkmilləşdirilməsi qarşısında yeni vəzifələr durur. Hər şeydən əvvəl istehsal edilmiş məhsulun cari uçotda iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış

qaydada qiymətləndirilməsinə nail olmaq, məhsulun plan maya dəyəri ilə həqiqi maya dəyəri arasındakı fərqi uçotunu sadələşdirmək və onu xalq təsərrüfatının başqa sahələrində tətbiq olunan uçot metodologiyası ilə eyniləşdirmək, əmtəlik məhsulun həcmi düzgün hesablaşmaq, uçot vasitəsilə satılmış məhsulun tam maya dəyərinin hesablanmasını təmin etmək, satış zamanı məhsulun keyfiyyətini nəzərə almaq, satılan məhsul üçün malalanların haqq-hesabının uçotunu təkmilləşdirmək lazımdır. Satılan məhsulun keyfiyyətinin planlaşdırılmasında və uçotu satışdan götürülən gəlirin artırılmasında və istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Müəssisədə satılan məhsulun keyfiyyətinin uçotu aparılır. Hazırda müəssisələrin məhsulunun satışının uçotu aparılan hesablarda (201 N-li “Mallar”, 205 N-li “Yüklənmiş mallar”, 211 N-li “Alıcılar və sifarişçilərlə hesablaşmalar”) satılan məhsulun keyfiyyəti – heyvanın köklüyü (yüksək köklükdə, orta köklükdə, aşağı orta köklükdə, arıq), südün yağılılığı, meyvə-tərəvəzin, kartofun standart və qeyri standart olması uçota alınır.

Satılan məhsulun keyfiyyətinin və hər bir məhsul növünün satışından əldə edilən pul vəsaitinin mühasibat uçotunu aparmaq üçün hər cür imkan vardır. Qəbuk qəbzlərində mədaxil olunmuş məhsulun miqdarı onun keyfiyyəti, qiyməti və məbləği göstərilir. Mühasibat uçotunda həmin göstəriciləri əks etdirmək texniki işdir. Ayrı-ayrı məhsul növlərinin satışı üçün açılmış analitik hesablarda keyfiyyət göstəricilərini ayrıca sətirdə göstərmək lazımdır. Məhsul satışının analitik uçotunun bu qaydada təşkili hər bir məhsul növünün keyfiyyətinin satışından əldə edilən pul vəsaitinə və maliyyə nəticələrinə (mənfəət və ya zərər), habelə işin nəticəsinə təsirini asanlıqla müəyyənləşdirməyə imkan verir.

İcarə podratı xalq təsərrüfatının bütün sahələrində geniş miqyas almışdır və olduqca böyük iqtisadi fayda verir. Yalnız məhsul istehsalında deyil, keyfiyyətin yüksəldilməsində satışda və istehlakçılara çatdırılmasında ferma və briqadaların maddi məsuliyyətinin və marağını artırmaq üçün məhsulun miqdarı, onun maya dəyəri və satışdan əldə edilən pul vəsaiti haqqında məlumatla təmin edilməlidir. Buna nail olmaq üçün “Məhsul (iş, xidmət) satışı” hesabının tərkibində hər bir

məhsul növü üçün açılmış analitik hesabda məhsulun hansı forma və briqadada satıldığını göstərmək lazımdır.

Belə ki, əsas nöqşanlardan biri də məhsulun satışı və itkisi ilə əlaqədar olan xərclər haqqında məlumatın yoxluğudur və onun iqtisadi faydalılığını dəqiq müəyyən etməyə imkan verir.

Nəticə

“Məhsulların (işlərin, xidmətlərin” satışının uçotu və onun təkmilləşdirilməsi” mövzusu üzrə yazılmış diplom işində aşağıdakı nəticə çıxarılmış və müəyyən təkliflər verilmişdir:

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bütün sahələrin idarəetmə sistemi, təsərrüfatçılıq mexanizmi yenidən qurulur və təkmilləşdirilir. Təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsi onun mühüm elementləri olan uçot və hesabatın yenidən qurulması ilə sıx surətdə əlaqədardır.

Məhsul satışının uçotunun təkmilləşdirilməsi qarşısında yeni vəzifələr durur, hər şeydən əvvəl , istehsal edilmiş məhsulun cari uçotunun iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış qaydada qiymətləndirilməsinə nail olmaq, əmtəlik məhsulun həcmi düzgün hesablamaq , uçot vasitəsilə satılmış məhsulun tam maya dəyərini hesablanmasını təmin etmək, satış zamanı məhsulun keyfiyyətini nəzərə almaq, satılan məhsul üçün malalanların haqq hesabının uçotunu təkmilləşdirmək lazımdır.

Məhsul satışının uçotunun yaxşılaşdırılması üzrə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

1. Məhsul satışı, onun növləri, miqdarı, keyfiyyəti üzrə yerinə yetirilməsinə nəzarət həyata keçirilməli
2. Məhsul satışı üzrə bütün ilk sənədlərin düzgün və öz vaxtında tərtib olunmasını təmin etməli;
3. Satış qiymətinin düzgün tətbiq olunmasına nəzarət etməli;
4. Müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ciddi nəzarət altına alınmalı, tərəflərin funksiyalarının və vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə məsuliyyəti artırmalı;
5. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində kənd təsərrüfatı müəssisələrinin fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi başqa tədbirlərlə bərabər istehsalın iqtisadi üsullarla idarə edilməsinə keçilməsini tətbiq etməli;

6. İş və xidmətlərin maya dəyərinin hesablanması, qənaət və artıq xərcin, mənfəət və zərərin hesablanması və eləcə də sifarişçilərlə hesablaşmaların düzgün təşkili üçün xərc ünsürləri üzrə normalaşdırılmalı, iş və xidmətlərin normativ maya dəyəri hesablanmalıdır.
7. Məhsul satışı üzrə xərcləri aşağı salmaq;
8. Məhsul satışı üzrə iş və xidmətlərə çəkilən xərcləri aşağı salmaq.

Ədəbiyyat

1. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 1996, 2004.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı. 2013.
3. Ə.A.Sadiqov, T.Ə.Sadiqov, Ş.Ə.Cəfərova, C.Ə.Sadiqov. Mühasibat uçotu. Dərslik. Bakı 2012.
4. İbad Abbasov. Audit. Dərslik. Bakı 2007.
5. Şivaxan Abdulov, Yusif Əhmədov – Kənd təsərrüfatında mühasibat (maliyyə) uçotu. Dərslik. Bakı – 2009.
6. Şivaxan Abdulov, Yusif Əhmədov, İsaq Verdiyev – Kənd təsərrüfatında mühasibat (idarəetmə) uçotu. Dərslik. Bakı – 2010.
7. Yusif Əhmədov, Məmməd İsmayılov, Qəşəm Bədəlov, Zirəddin Hüseynov – Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı – 2011.
8. Ş.V.Abdulov, Y.B.Əhmədov. Kənd təsərrüfatında mühasibat (mailiyə) hesabatı. Dərslik. Cəncə - 2007.
9. Qəzənfər Abbasov – Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı – 2009.
10. Qəzənfər Abbasov – Sıfırdan başlayan mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı – 2013.
11. Qəhrəman Rzayev – Mühasibat uçotu və audit. Bakı – 2002.
12. Qəhrəman Rzayev – Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı. Dərs vəsaiti. Bakı – 2004.
13. Tacəddin İmirhəsənli, Rza Qasımov. Mühasibat uçotu. Bakı – 2006.
- 14.. Milli Mühasibat Uçotu Standartları. Bakı – 2008.
- 15.. Т.П.Кондраков, И.Н.Кондраков . Бухгалтерский учет на малых предприятиях. Москва – 2013.
- 16.Н.П.Кондраков – Бухгалтерский учет. Учебник. Москва – 2008.
- 17.. С.Н.Полянова, Л.Н.Юдина – Теория бухгалтерсклшл учета. Москва – 2009.

- 18.. М.Ф.Бычков. . Бухгалтерский учет в предприятиях АПК. Москва – 2004.
- 19.Ю.А.Бабаев, А.М.Петров – Теория бухгалтерского учета. Москва – 2011.
- 20.. Н.В.Пошерстник – Бухгалтерский учет на современном предприятии. Москва – 2011.
- 21.А.П.Бархатов. Международные стандарты учета и финансовой отчетности. Москва – 2010.
22. S.M.Səbzəliyev – Maliyyə hesabatı: formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri. Bakı – 2003.
23. Beynəlxalq uçot və hesabatə giriş (GAAP və İFRS əsasında) . Bakı – 2011.
- 24.Sifəriz Səbzəliyev – Beynəlxalq və milli uçot terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı – 2010.
25. Maliyyə və uçot jurnalı – 2008-2014.